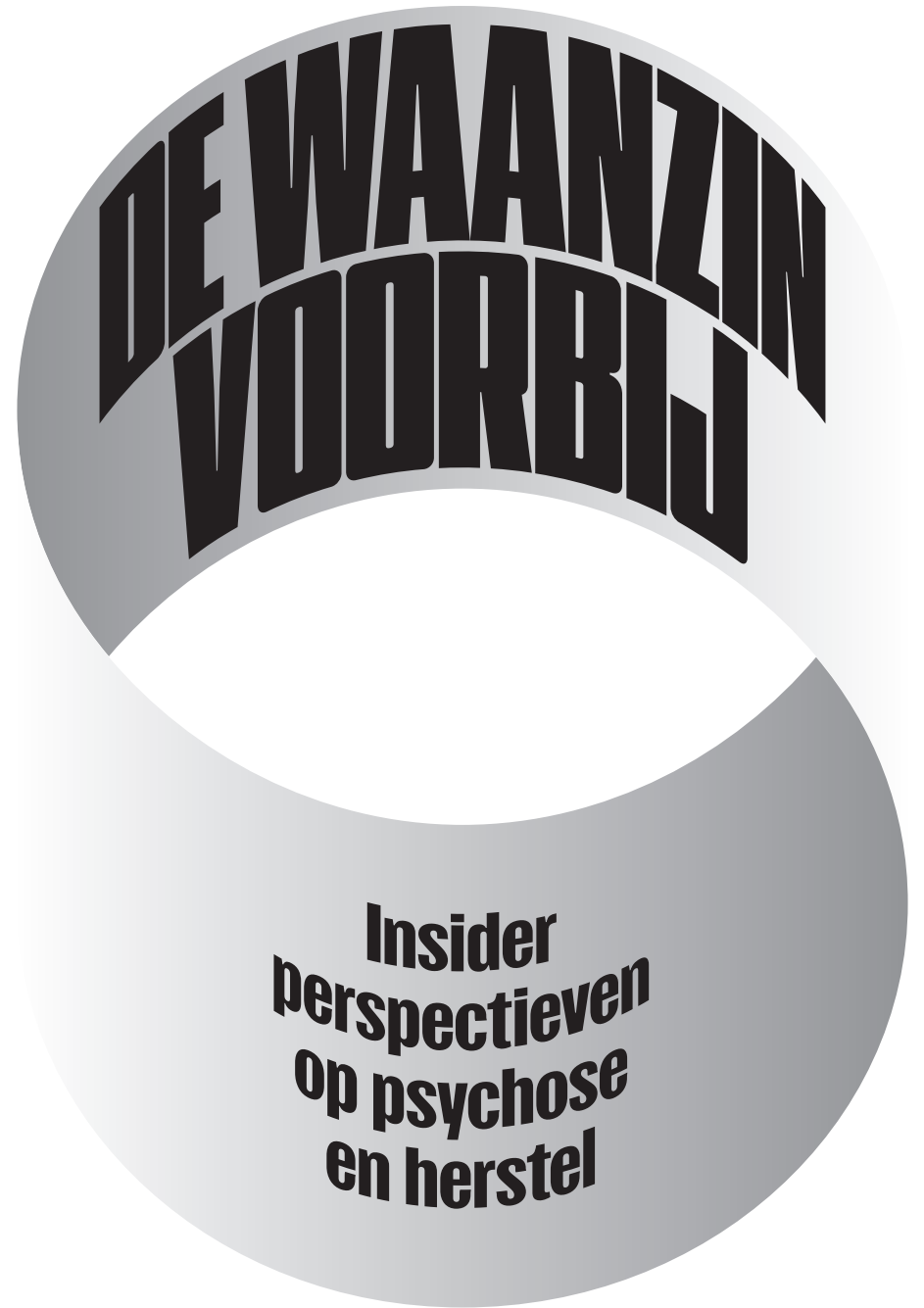

PETER TOMLINSON

| OWL PRESS |

Inleiding	7
DEEL 1 MIJN PSYCHOSE	13
Chronologisch overzicht van mijn psychose	15
Extreme emoties, veranderde gewaarwording, hallucinaties	23
Associatief denken	29
Waanovertuigingen	35
Waannarratieven	43
Betrekkingswaan	49
Mijn ontsnapping	57
DEEL 2 GETUIGENISSEN EN REFLECTIES	65
Evi Verbeke · De psychoticus is geen razende gek · Over subjectieve verhalen en herstel van psychose	67
Mira Bryssinck · Denken, piekeren, mijmeren, meanderen · Over kunst in de zorg en zorg in de kunst	81
Florence Tomlinson · De lange weg terug	87
Ielde Vermeir · Ervaringskennis	91
Dirk Bryssinck · De mens en zijn gebruik	99
Dagmar Vandebosch · Compagnon de route	109
Katrien Jordaens · Zelf, maar niet alleen · Over het belang van werken met de context in de behandeling van psychosegevoeligheid	115
Clara De Ruysscher · Door de woestijn heen	125
Pascal De Bock · Als een feniks uit zijn as	133
Reflecties van twee lezers	141
Stijn Vanheule	143
Stijn Vandevelde	147
Over de auteur	151
Met bijdragen van	151
Eindnoten	155

INLEIDING

*I wrote my way into this mess
Into this crisis of self and reality
The intentionality was mine all along
I resolve to write my way out again*

Tijdens mijn psychose dacht ik doorgaans níét dat ik psychotisch was. Het idee kwam weleens in me op – wat niet zo vreemd was, gezien mijn herhaaldelijke opnames in de psychiatrie – maar ik verwierp die verklaring van mijn belevenissen als een psychose om een aantal redenen. Eén ervan was dat wat ik aan het ervaren was, op geen enkele manier op een psychose leek, of toch niet zoals die wordt uitgebeeld: geen film, verhaal, wetenschappelijke uitleg of volkswijsheid kwam dicht in de buurt van wat ik meemaakte. Toen versterkte dat mijn overtuiging dat de wereld veranderd was en niet ik. Zo zie ik dat nu niet meer, maar het blijft wel zo dat niets in onze cultuur mij een idee gaf van hoe het is om een psychose mee te maken. Met dit boek wil ik een bijdrage leveren aan het invullen van dat gemis: ik wil een duidelijke beschrijving van een psychose geven.

Ik heb gekozen voor een beschrijving van mijn belevenissen, en niet voor een verhaal, noch een gedichtenbundel, filosofische beschouwing of getuigenis over mijn ervaringen in de psychiatrie, omdat ik vind dat net zo'n beschrijving ontbreekt. Ik geef veel aandacht aan wat logisch of zelfs rationeel is aan een psychose: wat verstaanbaar en communiceerbaar is. Niet dat alles bij een psychose rationeel is, verre van, maar heel veel is dat wel. Ik geef graag het voorbeeld van wanen: in de context van wat ik geloofde dat er gaande was, waren mijn handelingen meestal redelijk genoeg. Ik deed wat men zou doen in de extreem ongewone situaties waarin ik dacht dat ik beland was. Veel wanen zijn de logische doorverwerking van foute vertrekpunten. Ik noem die foute vertrekpunten 'waanovertuigingen'. Als je denkt dat je constant bespied wordt, gedraag je je heel anders. Het heeft ook een verregaand effect op hoe je interpreteert wat je meemaakt. Ik probeer daarnaast met voorbeelden, herinneringen en anekdotes te beschrijven hoe die waanovertuigingen ontstonden.

Mijn beschrijving van mijn psychose is niet compleet. Ik denk dat dat sowieso onmogelijk zou zijn, om redenen die duidelijk zullen worden wanneer je verder leest. Een psychose is geen gesloten, geïsoleerde gebeurtenis die je apart kunt beschrijven.

De beschrijving van mijn psychose vormt deel 1 van dit boek. Deel 2 bestaat uit negen andere perspectieven, geschreven door naasten van mij, ervaringsdeskundigen, mensen uit de zorgpraktijk en academici. Zij reflecteren op mijn tekst en kaarten een thema aan uit de orthopedagogiek:

- Psychologe en academica **Evi Verbeke** plaatst mijn relaas in een breder theoretisch kader en bespreekt verschillende visies op psychose.
- Theatermaakster, actrice en ervaringsdeskundige **Mira Bryssinck** bezint over kunst in de zorg en zorg in de kunst. Zij droomt van de kunsten als een vrijplaats waar men zichzelf kan zijn en een positieve identiteit kan ontwikkelen zonder druk om te moeten presteren.
- In een aangrijpende reflectie getuigt mijn dochter, **Florence Tomlinson**, over hoe zij mijn psychose heeft ervaren en wat de impact ervan is op haar leven. Vervolgens beschrijft ze hoe we elkaar als vader en dochter geleidelijk aan teruggevonden hebben.
- Ervaringsdeskundige **Ielde Vermeir** heeft het over het belang van ervaringskennis: zowel over de rol van eigen zelfkennis in het traject van elke cliënt als over een collectieve ervaringskennis die essentieel is in het verder verbeteren van de geestelijke gezondheidszorg.
- Psycholoog **Dirk Bryssinck** reflecteert over het omgaan met mensen met zowel een psychosegevoeligheid als een drugverslaving. Hij beklemtoont verbinding en een niet-oordelende houding.
- Mijn beste vriendin, **Dagmar Vandebosch**, getuigt over haar inspanning om in verbinding te blijven met mij tijdens mijn psychose. Verder hekelt ze het gebrek aan aandacht voor de naasten van mensen in behandeling voor een ernstige geestesziekte.
- Mobiel psychiater en systeemtherapeute **Katrien Jordaens** vraagt zich af wat een hulpverlener had kunnen doen om mij en mijn

naasten te helpen. Ze houdt een pleidooi voor *open dialogue* en het systematische betrekken van context in het behandelen van psychoses.

- Orthopedagoge en academica **Clara De Ruyscher** focust op de eenzaamheid en isolatie die te vaak het lot is van mensen die een psychose hebben meegemaakt. Hoe kunnen we onze maatschappij inclusiever maken?
- We sluiten af met een persoonlijke getuigenis van maatschappelijk werker **Pascal De Bock**, de hulpverlener die mij het beste kent.

De waanzin voorbij is dus een samenvloeiën van perspectieven en kennis van ervaringsdeskundigen, hun familie en omgeving, professionelen en academici. Het boek werd samengesteld voor een publiek van masterstudenten orthopedagogiek, maar kan ook studenten van andere menswetenschappelijke richtingen aanspreken. Zorgprofessionelen kunnen erin kennismaken met nieuwe perspectieven op psychose en herstel. En natuurlijk zijn de allerbelangrijkste lezers andere mensen met vergelijkbare ervaringen. Ik hoop dat de getuigenissen hen helpen om hun eigen perspectief op hun ervaringen te ontwikkelen. Ook de familie, vrienden en andere mensen uit de omgeving van iemand met psychotische ervaringen kunnen dit boek verhelderend vinden, al blijft het natuurlijk altijd ontoereikend. Mijn psychose is geen handleiding voor die van een ander. Elke psychose is uniek en elke mens moet zijn eigen raadsels oplossen. Wel wil ik een hoopvolle boodschap brengen: een volslagen psychose hoeft niet het einde van je actieve leven en ontwikkeling te zijn. Waanzin kan voorbijgaan.

Ik ben tevreden met mijn blik op mijn ervaringen, ik vind dat die steek houdt, maar ik heb geen enkele behoefte om mijn visie op te dringen als de enige ware.

ACHTERGROND DEEL 1

In de tweede helft van 2013 ontwikkelde ik een volslagen psychose met hallucinaties, wanen en ongecontroleerd associatief denken. Twee jaar later, in juli 2015, kreeg ik de diagnose ‘chronisch psychotisch’, maar twee maanden later kwam de episode toch tot een einde. Het duurde nog maanden voordat alle symptomen weg waren, maar in de acht jaren die erop volgden, heb ik geen ernstige psychotische belevenissen meer gehad. Dat geeft mij een perspectief om over psychose te schrijven: het perspectief van iemand die een lange periode van ernstige ziekte heeft meegemaakt, maar die zodanig hersteld is dat de kansen op herval zeer laag zijn. De heldere blik van achteraf.

In de lente van 2016, terwijl ik nog in het ziekenhuis verbleef, kreeg ik voor het eerst het idee om mijn psychose te beschrijven. Ik schreef toen al tien jaar vooral gedichten, maar ik dacht dat het mij misschien zou helpen om de ervaring te verwerken als ik ze gewoon zou neerschrijven. Het schrijven sprak me ook aan als een zinvolle activiteit tijdens de vele momenten die ik alleen voor de boeg had. Zo kon ik de uren vullen. Mijn intentie was dus een kwestie van zinvolle dagbesteding en therapie, maar mijn ambitie was altijd om een beschrijving op te stellen in een zo normaal mogelijke taal, om mijn ervaringen te kunnen delen met een breder publiek. Tijdens mijn psychose sprak de hele wereld tegen mij in de taal van raadsels en symbolisme, met deze tekst spreek ik zo duidelijk en verstaanbaar mogelijk terug.

I resolved to write my way out again... In januari 2017 kwam de stroom van gedichten, waarmee ik mijn weg uit de psychose schreef, tot een einde. Veel van die gedichten bestonden uit pogingen om een aspect van mijn ervaringen te vatten in een bondige beschrijving of anekdote. Dus toen ik aan deze beschrijving begon, had ik al het materiaal en de ervaring van de gedichten om op verder te bouwen. Ik heb het grote voordeel dat ik tijdens mijn episode geen black-outs heb gehad. Ik herinner me alle soorten belevenissen. De rest van het materiaal verzamelde ik vanuit mijn geheugen in de loop van 2017, twee tot vier jaar na de feiten dus.

Tijdens mijn psychose was wat ik meemaakte letterlijk te veel om in een dag door te denken, of ik het nu realistisch bekeek of door het prisma van een waan. Elke dag probeerde ik mijn situatie te analyseren en elke

dag faalde ik erin. De ervaring zelf was dus zeer versplinterd. Ik verzamelde die splinters in handgeschreven noties en daaruit heb ik deze coherente beschrijving van mijn belevenissen samengesteld.

Ik ben ervan overtuigd dat een grondige kennis van wat ik meegemaakt heb mij helpt om het hervallen in een psychose te vermijden. Het schrijven van deze tekst vanuit mijn geheugen heeft me geholpen om te begrijpen wat ik heb meegemaakt en heeft mij een structuur en woordenschat gegeven om over mijn psychose te denken en praten. Het is niet langer een chaos van naamloze fragmenten in mijn geest.

De inhoud van mijn psychose: wat ik dacht, zei, hoorde en zag, was noch willekeurig noch betekenisloos. Het waren uitingen van mijn overtuigingen, ervaringen, moeilijkheden en dilemma's, en vooral van mijn identiteitsproblemen. Er blijft veel dat ik zelf niet kan uitleggen, maar we moeten weg van het idee dat iemand met een psychose een zieke is die betekenisloze onzin uitkraamt. Ook leeft het vooroordeel dat psychose altijd samengaat met cognitieve achteruitgang. Ik laat het over aan de lezer om te oordelen of ik cognitief ben achteruitgegaan of niet.

DEEL 1

Mijn psychose

CHRONOLOGISCH OVERZICHT VAN MIJN PSYCHOSE

*It just happens
When it happens
Before it happens
It never happens*

*As it happens
Nothing happens
Then something happens
Then nothing again*

*And when it's all over
And the happening's done
We'll say nothing happened
We were just having fun*

ACHTERGROND

Mijn psychose was een ontrafeling van de wirwar in mijn leven: het was een crisis van hoe ik mezelf en de wereld zag. Mijn psychose ontsproot in mijn leven en valt alleen in die context te begrijpen.

In 2002, toen ik vijfendertig jaar was, maakte ik een ernstige zenuw-inzinking mee. Ik was recent gescheiden van mijn partner en kind, en was naar Brussel verhuisd. Daar viel ik in een diepe isolatie die vele jaren zou duren, in verschillende gradaties. In 2002 was ik al vijftien jaar aan het werk. Op dat moment besepte ik helemaal niet dat ik aan het begin stond van een lange periode van werkloosheid en geestelijke gezondheidsproblemen.

Een belangrijke factor die mijn inzinking vormgaf, was het besef dat het misbruik dat ik als kind had meegemaakt veel erger was dan ik eerst dacht. Dat besef wierp een heel ander licht op mijn kindertijd en latere leven. Het deed me in vraag stellen hoe ik mezelf en de wereld zag. Tijdens de tien jaren van therapie die daarop volgden, slaagde ik er helemaal niet in om dat een plaats te geven, wat samen met de spanning die ontstond door de identiteitsproblemen uiteindelijk zou uitmonden in een volslagen psychose, die duurde van 2013 tot 2015.

De psychologische schade verricht door het misbruik werd verergerd door mijn complete onwetendheid over wat er met mij aan het gebeuren was (zoals je kunt zien in het gedicht waarmee dit hoofdstuk begint). Als je geen woorden hebt voor een bepaalde ervaring, en dergelijke dingen nooit besproken worden in je aanwezigheid, is de ervaring als het ware

op drift in je geheugen. Ze is niet verbonden aan gelijkaardige ervaringen of concepten door taal. Ze kan niet ter sprake komen in een verhaal. Geen namen voor dingen hebben, dingen namen geven, nieuwe interpretaties van woorden en nieuwe betekenissen zien: dat waren allemaal prominente aspecten van mijn psychose. En thema's zoals gewelddadig seksueel misbruik, geheimhouding, ontkenning en absurditeit kwamen telkens terug.

Tijdens mijn eerste inzinking in 2002, en nadien, had ik wel belevenissen waarnaar mijn psychiaters en therapeuten verwezen als 'borderline psychose'. Dat waren 'lichte' psychotische symptomen, zoals denken dat mensen over mij aan het praten waren. Die symptomen kwamen alleen naar boven wanneer ik cannabis rookte. Ze waren de volgende dag weg. Die wanen – die altijd van korte duur waren – draaiden meestal rond het idee dat mensen mij van mijn pijnlijke isolatie gingen bevrijden. Toen noemde ik die waan de *'conspiracy of kindness'*.

Toch waren de geestelijke gezondheidsprofessionals met wie ik in gesprek ging tijdens die tien jaar het eens over één ding: ik was absoluut een neurotisch type en ik zou niet, kon zelfs niet, volslagen psychotisch worden. Ze zouden groot ongelijk krijgen.

DE PSYCHOTISCHE EPISODE

In *juli 2013* had ik een confrontatie met een man die mij als kind misbruikt had. Ik had hem vele jaren niet gezien en had de ontmoeting die dag niet verwacht. Na de confrontatie ervoer ik een mentale instorting: iets in mijn geest brak en ik verloor alle controle over mijn gedachten. Het resultaat was dat mijn gedachtegang om de drie à vijf seconden naar een nieuw onderwerp sprong. Het kostte mij zes dagen om die gedachtesprongen door zuivere wilskracht ietwat onder controle te krijgen. Dat was het startschot van mijn ziekte, alhoewel ik nog niet volslagen psychotisch was. De hallucinaties en echte wanen moesten nog komen.

Zeker tegen *september 2013* was ik me ervan bewust dat er iets in mijn denken veranderd was. Ik voelde mij veel vrijer en dacht dat ik intellectueel creatief was. Twee jaar later noemde mijn psychiater die

gedachtesprongen 'associatieve gedachten'. Hij zei dat ze de basis van mijn psychose waren. Vóór juli 2013 had ik nog nooit dergelijke gedachtesprongen ervaren. Ik raakte gefascineerd door dit nieuwe denken en begon te denken dat ik de psychologie kon herschrijven. Ik had ambities om een filosofisch werk te schrijven, zoals ik verder nog zal vertellen. Tijdens deze maanden (juli-november 2013) functioneerde ik nog redelijk, mijn leven ging verder, maar mijn mentale en emotionele gezondheid gingen snel achteruit. Een vriendin, Dagmar, wees mij er als eerste op. Ze zei dat ik grootheidswaan had.

In *november 2015* escaleerde mijn ziekte naar mijn allereerste volslagen psychose. Ik had geen idee wat er met mij gebeurde. Ik geloofde, voor de eerste keer in mijn leven, dat ik bespied werd, dat ik in de gaten werd gehouden. Ik geloofde in een samenzwering die meestal aan mijn kant stond. In die periode had ik veel hallucinaties die ik interpreteerde als bemoeienissen in mijn leven en geest van buitenaf. In veel versies van de waan dacht ik dat het een duivels experiment was en dat de revolutionaire onrust, angst en spanning die ik in de stad voelde met mij en mijn belevenissen verbonden waren. Mijn verklaringen van die uitzonderlijke ervaringen waren altijd naturalistisch, ik dacht niet aan bovennatuurlijke of religieuze interpretaties.

De onmiddellijke achtergrond van de escalatie in mijn ziekte, in november 2013, bestond uit twee elementen. Ten eerste was er mijn diepe isolatie, die begon met de ruzie met mijn dertienjarige dochter. Zij woonde toen vier dagen per week bij mij, maar na de ruzie ging ze terug naar haar moeder. Ik besepte het toen niet, maar dat zou het definitieve einde worden van de periode dat ze bij mij woonde. Haar vertrek werd een belangrijk element in mijn bijna complete isolatie. Ik had één vriendin, Dagmar, die contact met mij onderhield en me door de hele beproeving hielp. De rest van mijn leven stopte. Ik was een razende gek geworden en maakte ruzie met mijn vrienden en in het dagcentrum waar ik eerst nog naartoe ging. Dus ik stopte met naar dat dagcentrum te gaan, wat mijn isolatie alsmaar groter maakte.

De tweede onmiddellijke aanleiding van de escalatie van mijn ziekte was angst. Er waren twee incidenten waarbij ik werd bedreigd door mannen die zowel fysiek als psychologisch in staat waren om die gewelddadige bedreigingen uit te voeren. Ik werd doodsbang en had schrik om naar

huis te gaan, omdat ik dacht dat ze me daar gingen komen zoeken. Het thema dat mensen onderweg waren om mij te doden, kwam door heel de episode opnieuw naar boven. Ik bracht drie dagen door op straat in Gent (waar ik woon) en toen vluchtte ik naar een hotel in Oostende. Daar begon ik te denken dat vreemden mij herkenden, en dat ze me bespiedden en achtervolgden. Ik dacht dat de politie een boodschap had achtergelaten voor mij: de instructie om te wachten.

Toen ik van Oostende naar Gent terugkwam, was het alsof de stad omgevormd was tot een stad 'over mij' of geassocieerd met mij op de een of andere manier. Het was het begin van het symbolische lezen van alles. Ik was hypergevoelig en de stad leek op een kermis, met zo'n overprikkelende, te fel belichte, te luide, te intense sfeer. Alles, van straatnamen tot het patroon van het tramsysteem, leek naar mij te verwijzen, alsof de stad mij achtervolgd had en mijn komst een soort van voorbestemming was. De eerste straatnaam die mij 'trof', was de Oostendestraat – tegenover het treinstation van Gent. Het verhaal begint in Oostende... Door die betrekkingswaan (het idee dat mensen heimelijk betrokken waren in mijn leven) gecombineerd met zwaar veranderde gewaarwordingen (zie hieronder) ervoer ik het wandelen door de stad als wandelen door een sprookje. Ik was beroemd geworden zonder dat iemand mij iets had gezegd. Mensen en bewaking (camera's en af luisterapparatuur) achtervolgden mij en signaleerden naar mij. Ik begon nu eindelijk te beseffen wat er al jaren aan de hand was. Dat gevoel van besef is een belangrijke subjectieve ervaring in mijn psychose. Zo ervoer ik veel van mijn waanverhalen als dingen die ik begon te beseffen. Als een openbaring.

Terug op mijn appartement in Gent begonnen de terreurnachten. Angstpsychose. Door de terreur (de angst om gefolterd en vermoord te worden) veranderde de gewaarwording naar hallucinaties. In de laatste weken van 2015 hoorde ik enkele keren stemmen, iets wat compleet nieuw voor me was. Ik dacht dat de stem uit de radio naast mijn bed kwam. Dat is wat ik bedoel als ik zeg dat mijn verklaringen altijd naturalistisch waren: de stem moest uit de radio komen en niet vanuit het paranormale of van aliens, bijvoorbeeld. De stem vertelde mij waarom er oorlog was. Oorlog voeren schept mogelijkheden voor criminelen om mensen te misbruiken en uit te buiten, iets wat gebeurt in alle oorlogen, maar ik raakte ervan overtuigd dat precies dat de oorzaak was van oorlog. Ik dacht dat de 'noodtoestand' die ik voelde in de stad een oorlog

was, maar dan zonder vechtende fronten. Dat vertaalde zich in het idee dat er een geheime golf van verkrachtingen en moorden gaande was. De daders waren vooral ex-soldaten en de autoriteiten hielden de zaak geheim om paniek bij de bevolking te voorkomen, terwijl ze probeerden om de misdaadgolf onder controle te krijgen. Wij zouden vrede op aarde brengen door het leger van criminelen te zuiveren, zoiets.

Tijdens mijn volslagen psychose gaf ik honderden speeches op straat en in de psychiatrie. Ik was een razende gek. Ik riep. Blijkbaar klonk ik extreem boos, zoals Adolf Hitler maar dan in het Engels. En ik heb een zeer luide stem. Verder in mijn verhaal zal duidelijk worden waarom ik zo boos was.

Ook de groothedswaanzin nam in november 2013 een sprong. Uiteindelijk zou ik mezelf vergelijken met Gandhi, omdat ik dacht dat wat er gebeurde van historisch belang was. Vergeet niet dat zulke wanen dwangmatig en ongewild waren. De automatische gedachten, het razen, het zien van boodschappen in boeken en signalen in reclame en vreemden op straat: zij maakten de vergelijking, niet ik. Ik ging niet zover dat ik geloofde dat ik daadwerkelijk gereïncarneerd was. Ik dacht niet dat ik Gandhi was, alleen dat ik even belangrijk was als hij. Bij momenten maakte ik me ernstige zorgen over mijn geestelijke gezondheid. Ik worstelde ermee om een onderscheid te maken tussen wat mogelijk ziekelijk was en wat te maken had met wat er in de wereld gebeurde. Telkens concludeerde ik dat ik een genie moest zijn, om mezelf vervolgens te berispen met: nee, dat is groothedswaanzin! Dat kan niet waar zijn.

Tijdens de tweeëntwintig maanden van mijn volslagen psychose bracht ik acht maanden door in de psychiatrie, verspreid over een vijftal opnames, waarvan drie keer onder gedwongen statuut. De therapie en medicatie die ik kreeg in het ziekenhuis stabiliseerden mijn ziekte in beperkte mate, maar brachten ze niet tot een einde.

In de loop van september 2015 slaagde ik erin om mijn wanen te identificeren en achter mij te laten, alhoewel ik het toen zo niet bekeek. Zoals altijd wilde ik gewoon de waarheid weten. Eerst en vooral stopte ik met te geloven dat mijn beproeving binnenkort tot een plots en vreugdevol einde zou komen, dat iemand die ik zou herkennen van de media of van vroeger tevoorschijn zou komen om mijn nieuwe leven in te luiden.

Binnen enkele dagen waren het gevoel van bespied te worden en de bewaking weg. Geen samenzwering. Er was niets aan de hand. Dit was wat ik altijd gezien had als de slechtste uitkomst, dat geen van de 'nieuwe dingen' echt was, dat het hele ding alleen over mij ging en zich alleen afspeelde in mijn hoofd. Omdat er bij die uitkomst geen compensatie was voor wat ik zelf verloren had. Terwijl mijn acute psychose wegebde, bleef ik over met weinig leven en geen onmiddellijk vooruitzicht op verbetering. Dat moest ik aanvaarden als waarheid.

BORGERHOFF
& LAMBERIGTS

OWL PRESS

Gent, België
info@owlpress.be
www.owlpress.be

ISBN 9789464759631
NUR 740
Thema MKLD
D2023/11.089/180

© 2023, Borgerhoff & Lamberigts nv

Auteur: Peter Tomlinson
Coördinatie: Sophie Vanluchene, Nina Waegemans,
Paulien Vandenberghe, Joni Verhulst
Eindredactie: Saskia Martens
Correctie: Yves Van der Fraenen
Ontwerp cover en binnenwerk: Robin J. August
Zetwerk: Marc Provoost

Gedrukt in Europa
Eerste druk: november 2023

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische drager of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft geprobeerd bij de samenstelling van deze uitgave alle rechthebbenden op copyright te contacteren. Mocht er een opname zonder voorkennis van rechthebbenden zijn gebeurd, dan verzoeken wij dezen alsnog contact op te nemen.

